

GAGYI JÓZSEF

A RITUÁLIS LOPÁSRÓL¹

A „GEREBLYE TÖRVÉNYE”

A „rendes családot”² Jobbágyfalván,³ Balogh Pál⁴ fiatalkorában arról is meg lehetett megismerni, azonosítani, hogy minden tagja, apraja-nagyja ismerte és betartott a „gereblye törvényét”. A Nyárád-mente, különösen annak Bekecs alatti középső és felső része éghajlati viszonyai miatt szőlőtermelésre kevésbé alkalmas terület, mind a szelidebb, dombvidéki Küküllőmente. Ennek ellenére a „rendes családok” nem léteztek a nagy ünnepi rítusok (meg a kis, vasárnapi, baráti összejövetel) legfontosabb itala, a bor nélkül. Szőlő és bor: a jobbágyfalvi paraszti univerzum leginkább szakrálisnak tekinthető mezőgazdasági termékei. A szüret rendteremtő, inteznív érzelmeket kiváltó/kanalizáló rítus, a „terített asztal” mellett zajló őszi lakoma „ünnepi étkeinek” legfontosabbika. A bor készítésének szakértelme, a bor minősége a férfiak univerzumában elfoglalt szimbolikus hely, reális státus megteremtője és mutatója, a társadalmi „összegyülekezés”, vagyis rituális alkalom elképzelhetetlen bor fogyasztása nélkül.

A munka rendjét és a munka eredményeit újra csak Balogh Pál szavaival szemléltetem. A gazdálkodás egyik kitüntetett helyszíne volt a szőlős. Igen sok munkát, sok szakértelmet, kitartást kívánt a szőlőtermesztés – meg közösségi alkut, egymásrahangelődést, összefogást, rendtartást is, hiszen a szőlőt nem a határban bárhol, hanem csak napsütötte helyeken, déli oldalon, sok sok munkával és közös őrzéssel lehetett eredményesen termelni. Ha

1 Részlet az *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* című kéziratból.

2 Ezt Balogh Pál a következőképpen magyarázta: *A falusi életben úgy van tudja, hogy amelyik rendes család volt, annak idején, minden volt a családban. Megkezdve dinnyétől, körte, alma, minden, minden volt na. Aki rendezte, az arra törekedett, hogy minden legyen, mert akkor nem szorult az üzletekre, inkább vitt a piacra.*

3 Csikfalva község egyik települése a Nyárád-mentén.

4 Balogh Pál (1931–2014) jobbágyfalvi gazdálkodó, majd gyári munkás és nyugdíjas, a falu egyik „beszélő embere”, rítusok moderátora (pl. temetésen búcsúztató, lakodalomban gazda). 2010 júliusa és 2014 áprilisa között a szerző beszélgetőtársa. A beszélgetések szövegeiből eddig egy kötet született: Gagyi 2012.

ez sikerült, ha jól gondozták, ha fejlődött a termés, akkor a helyszín mintegy kiemelkedett szimbolikusan is a határból: *gyönyörű volt, ó be szép volt, amikor kiment oda az ember, úgy érezte magát, mint a mennyországban...* Az érzés fokozható: volt egy falubeli, akinek az a sajtós ötlete támadt, hogy a kis szőlőst – 800 tő, nem több – úgy védi, egyúttal úgy teszi szimbolikusan értékesebbé, úgy emeli ki a környezetből, hogy szorgos munkával „folyó rózsát” telepít kerítés helyett! Ez az ember egykor szőlőmunkára tanította a fiatal, árva Balogh Pált, és egy életen keresztül példaképe volt a gazdálkodásban. Azért érdemes elolvasni ezt a leírást, mert ami az érték, a szépség és a bőség helyi, paraszti ideája, az itt számunkra érzékelhető, megmutatkozik:

P. bácsinak, akiről mondtam, hogy kibontotta a karikákat, hogy nem ilyent kell fiam csinálni, hogy az őz keresztül bujik rajta, neki volt egy szőlője, ahol Csaba Leventének, s azon felül Robinak van a kicsi ház, na azon túl, abban a homlokban van egy ház. Na ott volt ennek a P. bácsinak egy nyolcszáz tő szőlője. De finom fajta szőlője. Körbe bé volt kerítve folyó rózsafával! Amilyen gyönyörű volt! Egyik mikor elvirágozott, virágozott a másik. Az tavasztól késő őszig, amíg hóharmat lett, az tiszta virág volt. Aztán hordták a takarmányt be onnét a hegyről, úgy mondjuk Orotvány, ott ahol Lórándnak van az istálló, az magánterület volt, hordták be a takarmányt, s az a rózsafa ahogy kihajlott, a takarmányt persze húzta le, ha szélesre rakta a szekeret. Aztán sok ember ütötte villával, hogy a fene egye meg aki oda ültette, hogy mennyi takarmányt lehúzott, s így s úgy, s a másik azt mondta, rakd keskenyre a szekeret, azt ne üsd meg, mert az a boldogság! S aki ültette, azt a Jóisten éltesse sokáig, hogy ültessen máskor is. Rakd keskenyebbre a szekeret, hogy ne húzza le a takarmányt! Szépen be kellett fogja a száját, s hallgasson. S aki mondta, annak igazta volt!

Elevenítsem fel, hogyan fogalmazott Balogh Pál, amikor az őszi, betakarítási munkákat jellemezte: *Úgy éreztük magunkat, amikor kimentünk a mezőre, mintha egy terített asztal mellé mentünk volna.* Az asztalon nemcsak a teríték és a felszolgált, bemutatott ételek voltak, hanem ott volt, jól láthatóan, fő helyen az ima és áhitat is, mégpedig valóban szakrálisnak mondható, transzcendenciát teremtő tárgyasulásában: szőlős rózsakertben! P. bácsinak nem volt nagy birtoka, de nagyon jó gazda volt: megvolt mindene, ami kellett, mint „rendes családnak”, de még ezen felül sok munkával alakította ki a határnak ezt a szakrálisnak minősíthető részét, ezt a csodakertet! Nagyon jó, hogy út vezetett el a rózsakert mellett, mert ez alkalmat ad Balogh Pálnak arra, hogy megfogalmazza a társadalmi viszonyulásra vonatkozó ideát: ne elégedetlenkedjenek az arrajárók, hanem alkalmazkodjanak, rakjanak kisebb szekeret, akkor nem lesz káruk, de egyébként is, mit számít az ő elégedetlenkedésük, amikor a határ díszé és szent helye a szőlős rózsakertben! Aki villával ráút a rózsákra, az csak ostobaságát, érzéketlenségét, mi több, irigységét és gonoszságát bizonyítja, ahelyett, hogy gyönyörködne a kertben: a szép szőlőtermésben és a „tavasztól késő őszig” virágozó rózsákban, meg eltölné a büszkeség afelett, hogy Isten olyan társakat rendelt vele egy faluba, aki az értékeset és szépet, az ideált (Durkheimnál: a valóságához hozzáadott transzcendenst) létre tudja hozni, fel tudja mutatni a többieknek.

Mindenki, aki tud a „rózsakertben szőlőről”, meg kell hajoljon a kivételes látvány és eredmény, a (társadalmi) ideál igaza, társadalomformáló ereje előtt.

A kivétel mellett ott volt azonban a szabály is, a szőlő megőrzésének szabályozása. Jobbágyfalván, de máshol is a közös szőlőgazdálkodásban fellépő esetleges károkat, így többek között a lopást megelőzendő, jól kidolgozott szabályai voltak a szőlősbe való jelenlétnek:

Hát augusztus 20-a után a szőlőt a vincellérnek át kellett adni, az egész ki kellett legyen pucolva, kigereblyélve. Akkor itt fent egészen szőlős volt, gyönyörű volt, ó be szép volt, amikor kiment oda az ember, úgy érezte magát, mint a mennyországban. [...] S kellett vinni a gereblyét, és aki nem vitt gereblyét, azt

a vincellér nem eresztette be. Mert az nem tudta maga után a nyomait elgereblyélni. Bé kellett gereblyélni. A pásztornak nagy tekintélye volt, s meg volt adva neki, honnan vehet szőlőt, s honnan nem. Augusztus 20-án adtuk által, s október 10-e körül kezdődött a szüret. Addig ért.

A kidolgozott szabályok betartásának, a rend érvényesülésének három alapeleme van: a gereblye, a vincellér/szőlőpásztor és a erkölcs (a rendfenntartási erőfeszítések ismert és elismert, közösségileg legitim volta). A gereblye szakrális-rituális eszközzé minősül, mert azzal kezdődik a termőre fordult szőlőnek, a jövőndő rituális ital alapanyagának a bezizosítása, hogy elvégzik a kora tavasztól tartó, izzasztó munkák sorában az utolsó munkafázist: a szőlőtövek alatti talajt felgereblyélik, hogy aztán a vincellér átvehesse fölötté (szó szerint: a talaj fölötti termés fölött) a rendelkezést, ellenőrzést. A továbbiakban is megőrzi a szakrális jelleget ez a munkaeszköz: minden esetben kísérője a szőlőben való megjelenésnek, a tanuja a szép termés kibontakozása feletti örömmek vagy például a koraőszi fagyok nyomán a remények lehervadásának. Mint az idézett részben olvasható, a gereblye igen fontos eszköze annak, hogy betartható legyen a rend, hogy a pásztor ellenőrizhető és felelősségre vonható legyen, a szőlőben az illetékes és illetéktelen mozgások ellenőrizhetőek legyenek, az illetéktelenek behatolása kinyomozható legyen. Illetéktelenek pedig mindazok, akik nem visznek magukkal gereblyét: az, hogy szőlőrészünk van, hogy a szőlősbe mennek, onnan derül ki már akkor, amikor kilépnek a kapujukon, hogy gereblye van a vállukon. Ugyanígy: a vincellér számára mindenki gyanús, aki a szőlőshöz úgy közeledik, hogy nincs gereblye a vállán. A „gereblye törvénye”: a szándékot láthatóvá, az ellenőrzést lehetővé kell tenni, és az erkölcsösség megszűnt látzó jelét viselni kell. Aki augusztus 10 és a szüret közötti időszakban Jobbágyfalván gereblyével a vállán közelít a szőlőshöz, az ismeri és vélhetően be is tartja a rendet.

A szőlőpásztor a reális folyamat alakításának a gereblyénél természetesen sokkal fontosabb, habár nem ennyire szimbolikus erejű eleme: hiszen az egész vagyont, a jövőndő termést, a jövőndő rituális ünnepek és a munkás mindennapok borát adó szőlőt bízzák rá a gazdák egy megadott, fontos időszakban: éppen addig, amíg „érik a szőlő”. „Nagy tekintélye”, nagy szabadsága és nagy felelőssége van, olyan ember, aki tud bánni a funkciójával járó tekintéllyel (megfenyegette, megbüntette az illetékteleneket), a szabadsággal (vehetett szőlőt magának abból a részből, amit megengedtek a gazdák neki), de kell tudja, ki mikor jár a szőlősben (esetleg előzetes tapasztalatai alapján sejtienie kell az arra járó szándékait is), és el kell számoljon a kárral, ha mégis lopásra kerül sor. A szőlőpásztorság: inkább bizalmi, közösségi megbecsültséggel járó státus, mint jövedelmező, nyugodt állás.

De a gereblye és a szőlőpásztor mögött még ekkor ott van az ideál: egy általános elképzelés, és ott a megszilárdult gyakorlat azzal kapcsolatosan, hogy hogyan kell a rendet kialakítani és fenntartani az eredményes termelés és a konfliktusmentes, kiegyensúlyozott, kölcsönösen előnyös társadalmi kooperáció, társadalmi együttélés érdekében. Hogyan formálódik valósággá, majd hogyan vészeli át a társadalmi kríziseket a „rendes családok” együttéléséből konstruálódó lokális társadalom, a „rendes paraszti közösség”? Miképpen halványodik az ideál (Pali bácsi még fel tudja idézni a „gereblye törvényét”, a fiatalabbak már nem), és szűnik meg az évszázados gyakorlat, mert a kollektívizálás nyomán, az átalakuló új világban gereblye még akadt, pásztorok is voltak a megalakuló kollektívben, de a rend, a jog és igazság rendje az jóval azelőtt már megingott majd véglegesen átalakult.

A fordulópont a szőlőtermelés és borkészítés szempontjából is a magántulajdon megszüntetése, a kollektívizálás volt. Nem Balogh Pál, hanem egy másik beszélgetőtárs, a marossárpataki Nagy Zsuzsanna mesélte el a szőlőstől való megfosztásuknak, az ezzel járó szenvedésének a történetét:

Azt elvették, a drága szőlőst! Jaj Istenem! Tetszik tudni, úgy jártunk, hogy édesapámnak volt szőlőse, hát volt nyolcvan-száz veder borunk. Mikor egyben volt a szőlő. (Volt kint pince?) Nem volt pince, mindig hazahoztuk, a háznál tartottuk. S úgy volt, hogy nem volt egészen beállítva, hanem volt egy része gyümölcsös, s úgy osztotta be édesapám, hogy mindegyiknek jusson szőlő is, gyümölcsös is. S azt mondta az uram, hát te fiam, hát ott másznak az egyik a másikán keresztül, mi pontosan a szélén voltunk, állítsuk be. Hát egy telet szegény ott töltött, hát a szőlőnek nem egy ásónyom kell, aaj, annak le kellett ásni egy métert! Egész télen ligalézott az uram. S még mentek barátok is, segítettek. (Azt hogy melyik évben volt, körülbelül?) Hát a szőlőállítás, mikor lett, vissza kell gondoljam... hatvanas évek elején, akkor. (A kollektívából kapták, háztáji volt.) Nem, a kollektív a grófét vette el leghamarább, s akkor úgy vette el, a miénk ott volt a grófé mellett, de a miénk külön parcella volt, s mondom aztán el is vették. Aztán mi beállítottuk, a szőlő az harmadik évre terem, addig nem termett, addig csak dolgoztuk, kapáltuk s kötöztük. S jött a szüret, s hát elkeveredtem, sírtam itthon. S volt egy nagy kék táskám, az már divat volt akkor, s én rögtön vettem egyet, s na fiam, megyek a szüretre. S ülj le, azt mondja az uram, ülj le ne menj sehova, miért idegesíted fel magadat? Azt mondja, basszák meg, legyen az övék! Én jövőre állítok ide a kertbe, azt mondja szegény, s úgy is volt. S elmentem ki, s nem engedtek be, tessék elképzelni! A drága muskotály, s fehér csaszla, piros csaszla, Csombordról hoztuk az oltoványokat. Ő, milyen szőlő volt, hogy azt is hittem, hogy nem tudok hazajönni... (kőnyezik)

Az igaz, hogy a szőlőnek és bornak a magánbirtokok megszűnése után továbbra is státuszjelző szerepe volt, de hát leginkább a házak körül termelt, vagy ősszel a piacon vásárolt szőlőből készült a bor az utóbbi évtizedekben jobbágyfalván. Ehhez pedig nem kellett már a gereblye, a szőlőpásztor, a közös törvény. A bor fontosságát továbbra is hangsúlyozták, azt a papot, amelyiknek jó bora volt, ezért külön is becsülték:

Szén Sándornak annyi bora volt, amennyi kellett. Mert volt az egyháznak is szőlője, és nem ott kapta vissza, ahol a föld művelhető volt, hanem a legrosszabb helyen. Azt elcsákányolta. Nagy ember volt. Annyi szőlője volt, ha valaki belépett a papi lakra, jó barát vagy ismerős, vagy ha nem is volt annyira ismerős, úriember, az ki nem jött, hogy meg ne tisztelje. Az udvaron is annyi szőlő volt! Ott, ahol ahol van a papi lak, vele szemben volt egy lugas, azon a sok finom szőlő, kék otellós volt, hárslevelű, volt mikefalas, bánáti, jófajta szőlők voltak. Szedte, s olyan finom bort csinált!

Becsülték a papot a jó boráért, de főleg azért, mert azzal is integrálódott a helyi közösségbe, hogy például nem csak saját maga itta, hanem kínálta, a vendéglátás helyi iratlan szabályait betartotta. Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ez a viszonyulás, példaadás és kapcsolatformálás a helyieknek igencsak megfelel, annak a papnak, aki ez után következett, Balogh Pálék készítettek bort, mintegy beavatásként:

Mikor idejött utána Szilárd tiszteletes úr, Csaba Levente volt a pénztárnokunk, de Szilárd tiszteletes elment Amerikába, pontosan akkor. Mondom neki: te, csináljunk a papnak egy kicsi bort, hogy legyen bora. Kapassuk rá a dologra. Ha valaki jön, hát örökké nem hozunk bort ide. Elmentem K. Jóska-hoz, kértem egy tízvedres hordót. Mondom: né, kinek kell, tiszta a hordó? Megszagoltam, nem penészes, kimostuk. Mert mi a tiszteletes úrnak akarjuk, csináljuk. Jövőre megkapod. Elvittük, kimostuk. Hívtam négy fehérnépet, a szőlőt leszedtük, vettem negyven kiló cukrot, beletettük, csináltunk száz liter bort. Olyan bora lett, mind az élet. Jó, arany színe volt. Na, tiszteletes úr, ez megvan. Ezen túl, ahogy veti ágyát, úgy alussza álmát.

A szőlő termesztése, vagy legalábbis a saját bor készítése, meg persze a ceremóniális borfogyasztás az új körülmények között is a „rendes család” és „rendes közösség” jellemzője maradt. Azt, hogy jóbarátok, jó szomszédok, azzal hangsúlyozzák és erősítik, hogy együtt boroznak, és mivel a kapcsolatot hosszú távra tervezik, nem nézik, hogy éppen ki adja, és ki fogadja el. Vagyis nézik, de hosszú távon, és évtizedek múlva is betartják a kölcsönös lekötelezettségből származó erkölcsi szabályokat. Balogh Pál hátsó szomszédja

ültetett négy sor szőlőt itt hátul, mert ügyes ember volt, pontos ember, oltott szőlőt. Aztán volt amikor nekünk nem volt oltott szőlőnk, mert a kollektívából nem adtak, mert az azelőtti szőlőt kivágták, s nekünk csak direkttermő volt. Aztán sokszor megkínált. Hozott hátra a kertbe egy literes csiporba bort, s ketten megittunk. Na most már utoljára neki nem volt szőlője. Kapálgatott a kertben, már nehezen is hallott forma, hiába kiáltottam te, gyere egy kicsit ide, nem hallotta. S akkor vettem egy gallyat s odadobtam, s az vagy a hátát érte vagy a kapát, vagy melléje, s akkor nézett széjjel, s intettem, gyere ide, s megkínáltam, s olyan hálás volt! *Neked most én visszahálálom, mert te adtál nekem, mondom, akkor nekem nem volt jó borom!*

A közvetlen, jobb oldali szomszédjával meg azt az időszakot szokták kihasználni borozgatásra, vagyis éppen azt „üneplik”, amikor a feleségek nincsenek otthon:

Mentem át a kertbe, s az ablakuk ott volt, a konyhaablak, s sokszor kinyitotta, mert Piroska ment Szeredába, szereda nap, s Vilma is lement. S hátra voltam a kertbe, vittem bé valamit az állatoknak. Aztán nyitotta ki a konyhaablakot: Pali, kiáltott, gyere na! Mondom: füstöl a kémény! S akkor már bé volt vive a bor, s átmentem s elbeszélgettünk, s akkor mondtuk, ne, jönnek már az őrmesterek, vigyázzba kell álljunk! Haha! Aztán ha nem állunk jól vigyázzba, bézárnak a pincébe, s ott lesz dolgunk nekünk! Kacagta. Jaj, Istenem.

Ma már, a történetmondás idején, ezek a szomszédok halottak, és a közös borozásra való emlékezés a múltbeli, ma halványuló értékekre figyelmeztet. Meg arra, hogy ez már csak az emlékekben létezhet: az új helyzetekben az újfajta italok (pl. sörfélék, amit a nyárárdmenti paraszti gazdaság nem tudott előállítani) ceremoniális fogyasztása is egyre gyakoribbá vált. A generációk közötti különbséget a családon belül ez is hangsúlyozza:

Nekem a bor volt az Istenem. Pedig volt pálinkám, de nem voltam oda érte. Palika a múltkor hozott sört. Na, amikor jólesik, ihat belőle. Mert azt mondta az orvos is, hogy ihatok egy-egy pohár sört. Telt-múlt az idő, s viszem ki s mondom: figyelj ide, most én megfizetek neked. Gyere, ott van né, vettem egy üveg sört neked: idd meg! Hát én hoztam magának, azt mondja. De mondom idd meg, mert én nem iszom meg. Ő vette, s ő itta meg, mert én nem vagyok oda érte.

A borivás-sörivás váltás is arra figyelmeztet: a politikai-gazdasági, társadalmi rendszer-váltás azt jelentette, hogy a családoknak, meg a társadalomnak és a társadalmi kapcsolatoknak, társadalomerkölcsnek is fokozatosan át kellett alakulnia.

„NE VÉGY, HANEM TÉGY!” ELOSZTÁS, IGAZSÁG: „ÁLLAMI”, KÖZÖSSÉGI, EGYÉNI

1945 után tudott-e társadalmilag érvényes ideált teremteni a szocialista állam, annak ideológiája és propagandagépezete? Miképpen sikerült lebontani a „klasszikus parasztideált”, és sikerült-e újat állítania helyébe? Milyen, a „rendes családok” életvezetésére, életmódjára helyileg kidolgozott, helyileg érvényes elképzeléseket és gyakorlatokat lehet kimutatni, és hogyan változtak ezek? Fontos kérdések, de ezúttal éppen csak érintem őket. Amiből ezúttal is kiindulok, Balogh Pál tapasztalata, megfogalmazása.

1962 után a megszilárduló helyi gazdasági szerkezetekben helyet ajánlottak Balogh Pálnak is: legyen a kollektívban „mérlegmester”. A pozíció a helyi társadalom szempontjából azért volt fontos, mert ez volt az egyik „szűk keresztmetszet”: minden termény, ami a

kollektívbe beérkezett, vagy ami a kollektívból a tagokhoz vándorolt, a mérlegkezelő kezén ment át. Fontos volt a raktáros is, a brigádos is, a főkönyvelő is, meg a kollektívelelnök is, ki-ki aszerint, hogy milyen erőforrások felett rendelkezett, és hogyan rendelkezhetett. A mérlegmester kezében nem voltak tulajdonképpeni erőforrások, de megszabhatta az arányokat: ott volt a kezében a mérőkanál, a mérleg nyelve (szó szerint) meg a ceruza: mennyit mér ki, hova állítja a mérleg nyelvét, mennyit ír be. Balogh Pál nem vállalta a szerepet – de volt ideálja, voltak pontos elképzelései arról, hogyan kell viselkednie ennek a szereplőnek az erkölcsi egyensúly alakítójaként ebben a helyzetben. A történet, másképp kontextualizálva, már olvasható volt fennebb, a harmadik fejezetben. Nem fölösleges azonban újra, itt is elolvasni:

Aztán Fogarasi Józsi lett. S aztán mondtam neki, mert ő tudta, hogy én visszautasítottam. Te Józsi, én ajánlom neked, hogy tenedek legyen becsületed, te veszed be a búzát is, a kukoricát is, mindenféle. Kídolgozzák a brigádosok a tagságnak, hogy miből mennyi kell, s te mikor méred meg a búzát valakinek, hogy adod ki, úgy állítsd be azt a merleget s úgy beszélj, hogy ne egy fél kanállal végy ki abból a zsákból, hanem fél kanállal tégy. Akkor állja a helyét! Kukoricát ne végy ki öt csövet, hanem öt csövet tégy rea. Akkor megvan a becsület. S egy darabig úgy is csinált, nem is lett semmi baj, dícsérték őt. S akkor lett Nagy János a mérlegmester Fogarasi helyett, annak biza nem volt esze, az akármí volt, örökké vett ki, hogy tett volna, az nemigen, csak örökké vett ki. Ej, hogy átkozták, hogy szidták! Mert ez a titka az ilyen dolognak.

A bemutatott helyzet is az átalakult társadalmi kapcsolatokra általánosan érvényes jellemzők megértését segíti. A kollektív révén az állam kivette a „rendes családok” kezéből a földet, a termelő eszközöket. Bár szövetkezeti tulajdonról beszélnek, de valójában a tulajdonos az állam, a tulajdon adminisztrátorai pedig a helyi vezetők. Az állam alkotta törvények, szabályok szerint, az állami szervek felügyelete mellett folyik a gazdálkodás. Tovább él azonban a helyi közösség, és ebben a közösségben élnek a becsület és kötelesség saját, módosított, de még mindig érvényes erkölcsi elvei. A gazdálkodás rendjét, az egyéneknek szóló juttatások mértékét, formáját az állam szabja meg, és a helyi adminisztrátorok érvényesítik. Nem vitatja egyik fél sem, hogy alapvetően máshogy, a „szocialista törvényességet” és intézményeket megkerülve cselekedni, az erőforrásokat láthatóan és nagymértékben máshogy használni előbb-utóbb bekövetkező büntetés nélkül nem lehetséges. Maradnak a kiskapuk, a kis alkuk, a rejtetttség gyakorlatja, a morális ellenállás. *Te Józsi, én ajánlom neked, hogy tenedek legyen becsületed* – mondja Balogh Pál, vagyis: 'nekem van becsületedem, abban a helyzetben is lenne, én mindenképpen követem, hogy miképpen cselekszel, hát igazodj ehhez, mert érdemes/megéri'. Mit jelent esetünkben a „becsület”, vagyis az a viselkedés, amelyet elismernek, méltányolnak, amely „állja a helyét”? Nem azt, hogy meg lehet kérdőjelezni az alapvető elosztási arányokat: a vezetőség meghatározza, mennyit teljesítettek az egyes kollektív-tagok, és egységnyi teljesítményért mennyi a juttatás. Az alapvető korlátozottság tehát kialakult, fennmarad: nem saját földön, nem saját maga által meghatározott időbeosztásban, erő kifejtéssel dolgoznak, meg általános és esetleg igazságtalan elvek szerint történik a termelt javak elosztása. De hát erről a mérlegmester nem tehet. Csak a saját kis területén élvez annyi szabadságot, hogy többé vagy kevésbé erkölcsösnek tűnhet, aszerint, hogy az erős, de távoli és személytelen állam, vagy a közeli és személyekhez való kapcsolódásaiban létező helyi társadalom fele hajlik a keze. Ezt a kezet nézik az emberek, az ő társai, amikor mér: beállítja a mérleget, elvesz vagy rátesz, többet vagy kevesebbet ír be, vagyis kismértékben, de láthatóan, szimbolikusnak minősíthető gesztusokkal kedvez vagy sem azoknak, akik sorukat várják a mérleg előtt. De ha mást már nem is tehet, és csak kis mértékben, szimbolikus gesztusokkal építheti a helyiekkal a közösségét, akkor azt igenis tegye meg, nyomatékosítja Balogh Pál.

A kollektív megalakulása után, a gyökeresen megváltozott függőségi helyzetekben az egymásra figyelésnek, a kis és erkölcsösnek értékelt gesztikulációknak a sorozatai válnak

egyre fontosabbakká. A társadalomnak bele kellett törődnie abba, hogy a gazdálkodásukhoz szükséges föld tulajdont váltott, a gazdálkodás fontosabb eszközeit elvették, a munkacselekedetek idejét, szükséges intenzitását, az ezért kapott fizetség mértékét mások döntenek el. Maradt a legbelső mag: az a gondolat, amelyet a társadalom önmagáról alkot. Ennek része az, hogy a közösség tagjai segítenek egymáson: amiben lehet, amennyit lehet. Meg része az is, hogy közös akciókban úgy cselekednek, hogy az meghúzza, kimutassa ennek a közösségnek a határait, tudatosítsa az egybetartozást – mindenekelőtt pedig szervezetter és ünnepélyesen, csoportként kinyilvánítsák, megerősítsék önmagukat, azaz rítust performáljanak. Az pedig „a csoporttudat biztosítása szempontjából mindegy, hogy a csoport ilyen vagy olyan gesztusokat végez. Arra van szükség, hogy egyazon gondolatban, egyazon cselekvésben lépjenek szellemi közösségre.” (Durkheim 2004: 253). A rituális lopás⁵ is ebből a szempontból feltehetően pozitív, közösségerősítő hatású: egyazon gondolatban, egyazon cselekvésben, ráadásul élménnyé váló, emlékezetes és szimbolikus jelentéseket sűrítő pillanatokban alakul a szellemi közösség.

A „TÖRÖBÚZASZEDŐ KOSÁR” TÖRVÉNYE

Balogh Pálnak van egy kiemelten figyelemre érdemes története. A hatvanas években vagyunk, alig néhány évvel a téesz megalakulása után. Tizenhat férfi, tizenhat fogatos (egy „jó fogatos banda”, egyetértő és együtt cselekvő közösség), vagyis a téesz szállítást végző (erős érdekvérvényesítési lehetőségekkel rendelkező) munkásai, meg két vezető, meg, a háttérben, a feleségek, a téesz „női mukaerői” a történet hősei. A fogatosok szervezkednek és együtt lopnak a téesz szőlőjéből, együtt fogyasztják el rituálisan a belőle készült bort, és közben mások (a rájuk váró gyalogmunkások) számára is bemutatják az érvényes elveket: előbb (ma) a közös mulatás, utána (majd holnap) a közösnek mondott téesz számára végzett munka. A vezetők csatlakozása jelenti a biztosítékot, ad legitimációt mindehhez. Szó szerint vehető az elv: ebben a történelmi helyzetben, kollektivisták korlátozottságban csak az az övék, amit megíznak, és az a fontos, amit mintegy kalákában:⁶ közösen szereznek meg és ünnepi keretek között, a mindennapi időből és tevékenységekből mintegy kilépve és saját időt, teret létrehozva fogyasztanak el. Az olvasó türelmét kérem, hosszú, de érdemes végigolvasni:

Sohase felejttem el, kollektív volt, hatvannégy, hatvanötben, a szőlők ki voltak osztva, s fogatosok voltunk, s a szőlők már kezdtek érni, jó őszi idők voltak, s jó fogatos banda volt, tizenhaton voltunk, ti-

5 A fejezetnek, amelyből ez a rész származik, az elején írtam, és itt, az érthetőség kedvéért, ismételnem kell a következőket: úgy gondolom, a kollektívából való lopás egy sajátos esete kiemelt figyelmet, külön vizsgálatot, elméleti bevezetést és messzebből indító magyarázatokat érdemel. A lopásnak ez a fajtája, társadalmi jellemzői, társadalmi hatásai foglalkoztatnak engem a legjobban. Én ezt rituális lopásnak nevezem, ugyanis nyilvánvalóak a cselekedet praktikumon (lásd az I. fejezetben: a zsák murek hazavitele, vagy IV. fejezetben: a táska szeg esete) túlmutató, közösségi, szertartásos/ceremoniális, morális vonatkozásai és szimbolikus funkciói, végsős soron pedig nem romboló, negatív, hanem pozitív, kapcsolatépítő jellege. Rituálisan történik ez a lopás: rendszeresnek mondható időközökben, szervezetteren, közösségben, közös értékek szerint, a közösség helyeslésével, közös részvétellel. Újra és újra megismétlődik, és nem egyértelműen tekintik károkozásnak, sőt, idővel egyre inkább megértés, helyeslés, esetleg a hivatalosság részéről is elnézés kíséri.

6 Lásd az ide vonatkozó szakirodalmat, pl. Sík 1988, Hajdu Farkas 2001, Szabó 2009.

zenhat fogat volt. Azt mondtuk, hogy ej, milyen jó volna valami szőlőt leszedni, milyen jó bort lehetne csinálni, mikor jövünk haza, egy-egy pohárral meginni, hát mi nem megyünk a bűfébe. Jó idő volt, s összetársultunk, s hozzánk társult F. Misinek az apja is, nyugodjék. Ő már idősebb ember volt. Hát hova megyünk, itt a Hosszúászón szépen ki voltak a szőlők pucolva, szépek voltak még, szóval nem voltak hiányosak, kezelve voltak. Olyan holdvilág volt, hogy fel lehetett volna szedni a földről a szemeket. Úgy lehetett látni. Hát kimentünk egy-egy töröbúzaszedő kosárral, hát oda nem kellett egy óra, egy jó félóra alatt mindegyik teliszedte a kosarát. Fel a vállunkra, s jövünk. Hát bėjöttünk ahol van most a futballpálya, ott van egy ösvény, amelyik jön a cigányok közt, s a kultúrház mögött jöttünk volna ki. Fiatalabbak voltunk, bé a patakon, ki a patakon, azt se tudtuk, hogy lépjünk, s hát Mihály bátyánk jött, s megcsúszott a lába, s a kosár szőlő plattyl! Letérgyepelt oda, s így csinált né: Mihály, mi az anyád picájáért nem ültél a paplan alatt, miért kellett te gyere? Hát úgy kacagtunk, letettük a kosarakat mind amennyien voltunk, most is előttem van. Hát mit csináljunk, amit tudtunk felszedtünk, hogy ne vegyék észre, hogy ott tele van szőlővel. Aztán azt mondta Mihály bácsi, hogy ő korán hátramegy, ő viszen egy kapát, s bétakarja földdel, ami ott maradt. Na azt akarom mondani, hogy ilyen ez az élet, aztán odaadtuk a szőlőt L. Zsigának, ott lakott, ahol a kollektív alatt volt az a kicsi szin, volt a tűzoltó felszerelés. Oda vittük. Én leöröm, azt mondta Zsiga, van egy sajtóm. Közbe jöttek egy idő után a töröbúza szedések, de a bor az már jó karcos lett. Nem is bor, hanem olyan, ha sokat ivott belőle, tudott énekelni tőle. Hát végzünk valami munkával, s mondják, másnap kell menni kukorica-hordani. Hát össze is rendezzük a szekereket, s egyszer azt mondja L. Zsiga: úgy rendezzék össze az összes szekeret, azt mondja, hogy utána gyertek menjünk által, kósoljuk meg azt a bort, meg van csinálva! S közben a felesége, Ellának hívták, az is oda volt töröbúza szedni. Édeanyám is, nyugodjék. Hát mi fogatosokként odamentünk, s Zsiga bátyánk addig hozta ki fazékba, mert fazékba hozta ki, soha se felejttem el, s töltötte csuporba azt a karcost, soha se felejttem el, meg volt főve egy fél üst pityóka a disznóknak. Úgyesen meghántottuk, de ne nyúljon egy se hozzá, egyszer hántsuk meg, meghántottuk, belé egy tálba, sót oda s hagymát, s azzal a karcossal, itatta magát a krumpli után. Hát egyszer nekikezdtünk énekelni. Hát egyszer ki jön bé, V. Zsiga, Ernőnek az apja, akkor ő alelnök volt. Jön bé. Utána jó nemsokára M. Laci, ő volt a brigádos. Hát mit csináltak itt, eddig várják a fehérnépek, leszedték a töröbúzákat, s várják hogy hozzátok haza. Üljenek le, ne féljenek, mert nem lopják el. Leültek, ők is belékapcsolódtak, s úgy énekeltek, jobban mint mi. S hát egyszer jó Ella néném haza. Hallja az éneket, na aztán, ez igen, ez munka, szerencsétlen fehérnépek, szedik a töröbúzákat, hordják, s ti arra se vagytok képesek, hogy kigyertek, s itt a főnökök is, hát akkor mit várunk! Az úgy lekapott! Aztán megjuhászodott a dolog. Aztán másnap hazahordtuk.

Hosszú, fordulatos és sűrű a történet. Rámutat arra, hogy nemcsak a tulajdon és az üzemszervezés, hanem a vidéki élet, falusi gazdálkodás más keretei is alapvetően megváltoztak. Néptanács (helyi államhatalmi szerv) alelnöke, téesz brigádosa, téesz fogatosai, téesz munkásai: ezek a társadalmi-munkaszervezési pozíciók így együtt nem léteztek a téesz megalakulása előtt. Más a férfiak és nők munkahelye, időgazdálkodása, másféle együttműködések szerveződnek. Azelőtt ott volt a szőlős, a határ legjobban gondozott, legjobban védett, a közösségteremtő rituális alkalmak borát szolgáltató területe. Ekkora már gyökeresen megváltozott a gazdálkodás feltételrendszere, „közös” tulajdon lett a határ ezen része is, és megszűnt a „gereblye törvénye”. Azért is elemzésre érdemes ez a történet, mert éppen a közösség, és az emögött álló értékrendszer, erkölcsi szemlélet átalakulását hangsúlyozza. A „gereblye törvényének” idején egyénileg mentek ki, és gereblyét vittek, meg engedelmeskedtek a szőlőpásztornak, hiszen így illeszkedtek az egyéni érdeket is szem előtt tartó közösségi keretekbe, így tartották fenn annak legitimitását. Nem volt értelme ebben a rendben az tagadva, azt megszegve kárt okozni, vagyis lopni, hiszen mindenki a saját területéről, saját munkája eredményeképpen szüretelhetett és borászkozhatott – lopni csak a szomszédéból tudott volna, de ez fel sem merült. Csak egymásnak okozhattak volna kárt, ezzel megtagadva a kooperáció szabályát, megtagadva a másokkal egy rendben élő, „rendes család” elvét, erkölcsi parancsát.

Ekkorra azonban a szőlős már „közös” – a kollektív. Nem tudni, a történetből nem derül ki, mi a helyzet az őrzéssel, hiszen ők tizenhatan nem találkoznak a szőlőpásztorral. De mi történhetne, ha találkoznának? Miért is próbálná előlük megvédeni a „közös” vagyont a

szőlőpásztor, amikor az az „övék” is? Meg hát nem is akarják ők egyéni célokra kisajátítani a vagyont egy részét, csak éppen saját rendelkezésük alá akarják vonni: akkor így meg a bort, amikor jólesik, ebben ne parancsoljon nekik senki más. Nem tudni, nem is fontos, ki az, aki kitalálja, hogyan cselekedjenek. Közösen találták ki, közösen cselekszenek, hiszen ez közös érdek, sugallja Balogh Pál: együtt szőlőt szedni, együtt meginni az elkészített „jó bort”, együtt nem menni a „büfébe” (bár én úgy gondolom, mentek ők együtt a büfébe is, nem is egyszer). Ez bizony nem más, mint a durkheimi csoport, amelynek tagjai egyforma gesztusokban találkoznak, és arra törekszenek, hogy „egyazon gondolatban, egyazon cselekvésben lépjenek szellemi közösségre.” Nem ekkor születik ez a közösség – ekkor, ezekben a cselekedetekben csak és részben újjászületik. Az alapvető másság abban áll, hogy azelőtt csak vasárnap, ünnepnap gyűltek össze, mulattak, kínálták egymást az egyénileg termelt szőlő egyénileg készített borából. Erre az egyéni termelésre most nincs már lehetőség – de fenn kell tartani, átalakítva újjá kell alkotni az egységet. Legalábbis a még rendelkezésre álló eszközökkel meg kell ezt próbálni.

Mindenki vesz egy „törökbúzaszedő kosarat” és éjszaka, amikor *olyan holdvilág volt, hogy fel lehetett volna szedni a földről a szemeket*, elindulnak a legközelebbi szőlősbe, amely ekkor, néhány évvel a közössé válás után, őrizte – még! – az egyéni gazdálkodás nyomait: *szépen ki voltak a szőlők pucolva, szépek voltak még, szóval nem voltak hiányosak, kezelve voltak*. Évtizedekre rá a helyzet gyökeresen megváltozott, a szőlőket nem kezelték, a lopás elhárapózott, a terület bebokrosodott, „beakácozódott”, úgy hogy 1989 után már a visszakapott területek nagyobb részén nem volt érdemes újra szőlőtermeléssel próbálkozni.

Törökbúzaszedő kosárral mentek, azt gyorsan teleszedték, és indultak is hazafele. Ha egyenként jönnek, és csak egy ekkora mennyiséget visznek haza, abból nem lehetett volna bort készíteni. Esetünkben éppen ez a fontos: mindegyik egy ekkora mennyiséggel járul hozzá a közöshöz – a közös lopáshoz, a közös bor elkészítéséhez. Ez a „törökbúzahordó kosár” törvénye: mindenki részese a cselekedetnek, mindenki tudja és mások, idegenek előtt titkolja ezt, és mindenki, ebben a mértékben, az egyéni „hozást” (amit haza is vihetne) közössé teszi, és vállalja a bűnrészséget. Az a szőlő, amit leszednek és elhoznak, éjszaka és titokban, az fényes nappal és hivatalosan mégse az övék. Ha a tulajdonosra és az adminisztrátorokra bizzák a szűretelés megszervezését, a raktározást, a borkészítést és az elosztást, akkor lehet, hogy nem is részesülnek majd belőle. De az is lehet, hogy kapnak majd fogatosként számukra elegendő bort, de ebben az esetben a rendelkezés szabadságát valósítják meg: akkor mennek bort inni, amikor nekik jólesik, nem kell megvárni az „osztást”. Az új renddel szembeni alapvető bizalmatlanság is motiválja őket abban, hogy egy kis „saját rendet” érvényesítsenek.

A hazafele vezető úton történő kis baleset, az egyik kosár kiborulása emlékezetessé és „élménnyé” teszi az esetet, erre emlékeznek, ezen nevetnek, ezzel utólag még sokszor ugatják a pórul járt társukat. Mert „ilyen az élet”, egyrészt a saját baján is nevet az ember, másrészt azon nevet, hogy ilyen helyzetekbe kényszerítette őt/őket az új hatalom. Magán nevet, de a hatalom ellenében nevet. „Ilyen az élet”, azaz alkalmazkodni kell, de ugyanakkor meg kell keresni a kikaput, létre kell hozni kis, de jelentésszerű/jelentős közösségi alkalmakat.

Megtörténik a borkészítés, következik a közös fogyasztás. Mennyi a bor, mennyit fogyasztanak el egyszerre, marad-e más alkalmakra? Erre nem tér ki a történet. Talán egy alkalommal el is fogy az egész, talán nem is törekednek arra, hogy spóroljanak, meg talán nem is a bor mennyisége és minősége volt a fontos, hiszen, Pali bácsi szerint, az nem is igazi bor volt, hanem csak karcos (a bor nevét meg nem érdemlő erjesztett ital), „olyan, ha sokat ivott belőle, tudott énekelni tőle.” Az udvaron, a krumplifőző üst mellett, fazékba hozzák a karcost s csoportba töltik, s egy idő után hozzányúlnak a disznóknak főzött pityókához is, meg hagymát vágnak, egyszóval lakoma kerekedik, meg még ennél is több: *hát egyszer*

nekikezdtünk énekelni. Munkanap van, munkafeladat van, (látszólag) szigorú szabályok, és ezekre felügyelő főnökök vannak. De csak addig, amíg meg nem mutatkozik a közösség. Nem tudja kivonni magát ez alól a megérkező Néptanács-alelnök, kollektív-brigádos sem, és azt, hogy ez az ő közösségük, és számukra ez a fontosabb, azzal nyilvánítják ki, hogy ők is belékapcsolódtak, s úgy énekeltek, jobban mint mi.

Ez így rendben van, ez akkor és ott egy másik, szakrális tér és idő, amelyben megmutatkozik a közösség. A lopás rítusa ezzel lesz teljes egész, ezzel nyer értelmet. De ott vannak az asszonyok, akik a mezőn dolgoznak, akiktől elkülönülve alakul ki a férfiak közössége. Ők, a profán felől nézve, a munkából érkező nem is viselkedhetnek másképp, mint a házigazda felelőse: *Hallja az éneket, na aztán, ez igen, ez munka, szerencsétlen fehérnépek, szedik a töröbuzát, hordják, s ti arra se vagytok képesek, hogy kigyertek, s itt a főnökök is, hát akkor mit várjunk! Az úgy lekapott!* Leleplező ez a szembesülés. Nem a bűnt leplezi le, nem az a gond, hogy loptak és ittak, hanem az, hogy ezt elkülönülve tették, ebbe nem vonták be az asszonyokat – a „rendes családok” asszonyait. Leleplezi az új helyzetet: mivel titokban és rejtetten történik, tiltottak és csak esetlegesek, ezek a cselekedetek, a rituális lopások nem rendeznek, nem rendelkezhetnek azzal a közösség koherenciáját újraterező erővel, jelentőséggel, mint a „rendes családok” „rendes ünnepei”. Tagadhatatlan, hogy valami alapvetően más, alapvetően megváltozott ebben a falusi közösségben. A rituális lopás széthulló közösségeket egyesíthet ideig-óráig, alkalmi, ideiglenes közösségeket hozhat csak létre, tarthat csak fenn. Hiszen ez a történet is hogy végződik? Visszaáll az új világ rendje: *Aztán megjuhászodott a dolog. Aztán másnap hazahordtuk.*

A ritualitás különben a kollektívben, azaz a kényszerítve végzett közös munkának állandó kísérőjelensége volt – állandóan „összeszervezkedtek”, loptak a munkára szánt időből, és ceremóniális idővé transzformálták. A munkát megszakítva, vagy a munkát összezsapva enni, inni, mulatni kellett, hiszen *másképp nem lehetett volna kibírni*, mondja Balogh Pál. Meg az egységet demonstráló cselekedetek is voltak ezek, hiszen nemcsak a fenti történetben jelentek meg és vettek részt a mulatásban a vezetők. Igaz, ritka volt az, hogy a közösségből lopott javakat fogyasztották el együtt, főnökök és beosztottjaik. A közös mulatásnak az volt a feltétele, hogy ekkor még az új szervezetek kialakulása előtti közösség élt, *tudtuk mindenkinek a csínját, a kilengéseit jobbra-balra*, nem kezdődött el az elvándorlás, aktív volt a magángazdaság feltételei között szocializálódott középgeneráció, nem volt generációváltás:

Elküldtek szántani Tetejesbe. Nagy szőlős volt, gyönyörű szőlős és kaliba. Már éppen virtágoztak a barackfák május elsején. Ott volt egy darab, be kellett vessük törökbuzával. Elküldtek hatunkat. Összeszervezkedtünk, vizünk bort, jó kaját, aztán bevetjük, idejében nekifogunk, hogy ne üljünk ott egész nap. Úgy is lett: nekifogtunk, idejében elmentünk, bevetettük, vittünk szalonnát, tojást, ki mit kapott, csináltunk egy tüzet. A szalonnát megpirítottuk, a bort ittuk, olyan mulatságot csaptunk, kezdtünk énekelni, soha sem felejttem el, V. Zsiga volt az elnök, M. Laci volt a brigádos. Mulatunk, hogy kicsi a hely, hát egyszer felülről jönnek vagy ketten: az elnök és a brigádos. Na, hogy álltok? Jól van, jó hogy jöttél, elnök, csapj le, itt mulatunk. Hogy álltok? Vedd által a földet, mondták az idősebb emberek. Eredj, vedd által, nézd meg, el van húzatva, el van rendezve, kész. Aztán ők is leültek, úgy berúgtak ők is, mind mink. Alig tudtunk hazajönni. Soha se felejttem el. Elénekeltek mindegyik nőtájt. (Nem forradalmi nótákat énekeltek?) Nem biza. Jó szerelmes dalokat. Mindenkinek volt, tudtuk mindenkinek a csínját, a kilengéseit jobbra balra. Jó társaság volt.

Földjüket beadták, maguk is kollektivisták lettek, de ezek a fogatosok „rendes” társaság volt, akkor még, a hatvanas évek közepén, a kollektív kezdeti időszakában.

Van egy másik története is Balogh Pálnak, amelyik a fogatosoknak a közöshöz való viszonyulását részletezi. Ezúttal a helyszín nem Jobbágyfalva, hanem távolabbi vidék, ahol az ellenőrzés még esetlegesebb, tehát a lopási szándék megvalósulása akadálymentesebb, egyértelműbb:

Kollektív idő alatt elvittek, elmentek kaszálni Borzontra, ott a Bucsinon túl, az első falu, elmentek kaszálni, nagy hely volt, a kollektív kivette ott, kiadták, s akkor az elnök, K. Gyula vitt fel oda kaszásokat, takarókat, volt étel, s takarók, vitt fel nekik kocsival, s ott ültek egy hétnél többet. S csináltak ilyen kempingeket, sátrakat, hát nyáron jó meleg volt, nem fáztak, s meg is csinálták a sok takarmányt, na akkor elküldte a fogatosokat, hogy hordjuk bé oda egy szakaszba. (Lóval, szekérral elmentek egész addig?) Igen. S amikor jövünk haza, öt rendbe, tíz rendbe, ki mennyit tudott, hordja haza, ne jöjjön üresben. Össze is hordtuk oda, de érdekes volt. Sz. Feri bátyám volt itt a kertészethél, ott a téglagyáron belül, az a televény föld, paprika, paradicsom ott annyi volt, úgyesen csinálta Feri bácsi, nyugodjék. S amikor mentünk fel, akkor mondtuk, hogy elnök elvtárs, hát vigyünk fel zöldséget is, hát ott kellett üljünk öt napot, hat napot, ameddig behordtuk. Ott volt az erdészethel egy nagy istállója, s... Na bementünk a kertészethel, feltettünk ennyi s ennyi ládát. S mikor mentünk ki, Borzontnál, ahol volt a széna, sose felejtem el, mentünk ki s nemsokára jobbra kellett bemenni s ott volt a nagy kaszálónk. De a sarkon volt egy vendéglő. Itt volt K. Mihály s Sz. Mihály, s azt mondják, te, nekünk zöldség kell amennyi kell, ide valamennyit adjunk be a zöldséghél, s akkor itt minden reggel nekünk adnak egy-egy deci pálinkát! Eldöntöttük fogatosokul. Bé is adtuk, paradicsomot, paprikát, uborkát, ezt vittük, ezt a hármat, de paradicsomból, paprikából sokat! Hát megegyeztünk, kiszámította az a kocsmáros, hogy mennyibe veszi át, felírta, hogy hányan vagyunk, s minden reggel megvolt a deci pálinka! Na, jól tótt, behortunk annyi amennyi kóstot, s jövet már jöttünk hazafelé. Na de már ki volt fogyva az az anyagnak az értéke, amit vittünk, úgy hogy a többi csak úgy volt, ha fizettük. S azt mondja Sz. Mihály: tudjátok mit csinálunk? Arra békélé, annyi az egész helyzet, amerre megyünk, nemigen van úgy kóst. S bémegyünk Parajdra s egy szekér kóstot eladunk, s állja a helyét! (Ott voltak mind a tizenheten, fogatosok? Haha.) Nem, csak öten. Haton! Úgy is lett. Beérkeztünk Parajdra, s volt egy L. Zsiga nevezetű, ő szeretett ilyen... kicsi ember volt, ilyen üzleti szellemű ember volt, a régi időben a Mezőséghél hozta a gabonát s itt Szeredában adta el, s akkor Jobbágyfalából vitt egy szekér herét, a vásárhelyi piacra, s ott úgy hívták Hugyódomb, ahol mejen ki a... (Igen, Jedd után.) Na ő ott ledőtötte a szekeret, s egyből kettőt csinált, kétfele rakta, a közepére állt be, s két szekér szénát csinált, s ahogy bement a piacra a fiákeresek mentek s vették meg. Na lényegtelen. Az egy-kettőre Parajdon eladta. Na de hogy osszuk meg, hogy amikor megyünk haza, ha véletlenül az elnökkel találkozunk, akkor mit mondunk, hogy te miért vagy üres szekérral? Nem baj, azt mondja, mikor békérkezünk Magyaróson túl, Berébe, itt jövünk keresztül a Sikó-leghél, nem jövünk Andrásfalva felé, hanem a Sikó-leghél, s ott a tiédből is átrakunk két rendet, s a tiédből is két rendet, s akkor ha kérdik, miért ilyen kevés, akkor összeszeett, s nem mertünk többet hozni, nehogy feldőljön. S úgy is volt, de hát nem vizsgált senki se, senki nem vizsgált meg. Úgy hogy ilyenek mentek végbe.

Miért a szófordulat: „sose felejtem el”? Az előző történetben is, ebben is előfordul ez: valóban, felidézésre érdemes az, hogy a közös vagyont hogyan használják saját érdekeik szerint – miért, hogyan lopnak belőle. Itt is közösségi akciókról van szó – hat fogatos „összetanakodik”, és kis előnyöket szereznek maguknak a közös javak egy részének a kisajátításával és felhasználásával. Néhány láda zöldség, egy szekér széna – nem nagy tételek. Itt már tudni lehet, kinek az ötletéről van szó, meg ki az, akinek a kollektív előtt szerzett „szakértelmét” fel lehet használni. A lényeg azonban ugyanaz, a „törökbúzásokosár” törvénye itt is működés közben ragadható meg: a csoport együtt lop, együtt használja el a lopott értéket, egymásra figyelve és a közös titkot őrizve tevékenykedik. Arról nem szól a történet, mi lesz az eladott széna árával – de feltételezhető, hogy ceremoniális alapként kezelik: esznek, isznak, mulatnak, és ezt fedezik vele.

Nem felejtették el, emlékeztek később is a történetekre – de azt is tudták, hogy ez nem fordulhat elő velük rendszeresen, előre tervezetten. Miután pedig ezek a középkorú, munkaképes férfiak családjaikkal elköltöznek, városiak lettek vagy ingáztak (Balogh Pál 1966-ban megy el a Mezőpanit melletti, bergenyei Állami Gazdasághoz borjúgondozónak), megszűnnek ezek az alkalmak. Az új munkahelyen kialakulnak hasonló csoportok, kapcsolatok, halvány-erőtlen rítusnak is minősíthető cselekedetek, de azok már nem egy együttélő közösséget körvonalaznak, hanem az egy munkaterekben élés ideiglenes közösségeinek ideig-óráig fenntartott közös viselkedése. Balogh Pál néhány évig Nyárádtón, az Állami Gazdaság nő-

vénytermelő részlegén volt csoportvezető. A lopás kérdése itt is állandóan felszínen volt. Búzahordáskor a helyieknek „segített”, és hogy mi volt a meggondolás, a felelősség háritásának taktikája, a főnök viszonyulása, arról ezt mondja:

Voltak oldalkosaraik, terebélyesek. Reggel mondták, amikor éjjelesek voltak: Pali bácsi, milyen jó volna, egy kicsit a csirkéknek ha vinnénk. Mondom: figyeljenek ide, én nem láttam, de itt az ösvényen menjenek, ne a főúton. Ha a főúton mennek, s a rendőr megállítja magukat, én nem adtam, maguk vették. Az egyik nap is így ment, s a másik nap is így ment. Gondoltam magamban: én szólok Nagy bácsinak! Nagy úr, figyeljen ide, ezek itt dolgoznak, s né mikor mennek haza, egy-két kupa búzát abban a kicsi necben elvisznek, mondom, azért, hogy tudjon róla, nehogy esetleg azt mondja, hogy hogy én adtam, ezért vagy azért. Nem szeretném. S azt mondja: Pali bácsi, vigyenek, ott van elég, csak nehogy megfogják őket a rendőrök. S akkor mondta ő is azt, amit én mondtam: maga nem tud róla, a felelősség az övék.

Balogh Pál kihangsúlyozza, hogy ő nem vitt haza búzát, messze lakott, ritkán járt haza, ez a napi „vívést” a helyben lakók tudták csak végezni. Ami így kialakult, az cinkosság és kölcsönösség, de egyben megbecsülés és ragaszkodás. Amikor Balogh Pál eljött, búcsúzáskor egy kis mulatságot rendezett: sültött itthon Vilma egy tányér pánkót, s vittem két liter pálinkát, és akik ott dolgoztak velem, mindenkit megkínáltak. Szabályosan sírtak. Aki azonban utólag is hálás volt neki, az Toma, a sofőr. Ugyanis neki lehetősége volt autóval lopni, Balogh Pál ebben segítette őt. Ezt mind egy jótettet, saját ötletet mutatja be:

milyen az ember, nem azért, hogy dicsérjem magam. Jött Toma, egy helybeli sofőr. A kocsija a gazdaságé volt, de odavaló volt, nyárádtói. S ugye, ott a rengeteg búza. Jó volna, azt mondja, ha valamit segítené rajtunk. Mondom: figyelj ide, ezt csak a következőképp lehet megoldani, Nagy bácsi biztosan nem akad bele. Dobjál szalmát, s ilyen-olyan dolgot az autóra, és mikor végzel mindennel, ide bejössz, két zsák búzát kiürítettünk, a szalmával összevegyíted, s otthon a feleséged rostálja, vagy csinál amit akar vele. Ő, be igaz! Aztán azzal a két zsákkal, s volt amikor egy zsákkal megcsinálta. Otthon volt neki egy olyan csűrje, hogy betonos volt. Seggel oda be a kocsival, oda lehúzták, a kaput betette, s a felesége egész nap volt mit pucoljon.

A szabály az, hogy ha megvan a jótett, akkor azt viszonzni kell, ez nem is marad el: a kölcsönösség jegyében Toma adott pillanatban, azután, hogy Balogh Pál már eljött Nyárádtóról, megjeleni Pali bácsiéknál. Ez is a hosszú távú kölcsönös segítség érvényességét mutatja: Toma tudta, hogy hol lakik, megkeresi.

Hogy van, Pali bácsi? Én hoztam magának két zsák lisztet. Készen megőrölve két zsák, egy zsák finomliszt s egy zsák kenyérliszt. Maga rajtam annyit segített, amíg ott volt, s az jutott eszembe, maga megérdemli. Azt mondtam a feleségemnek, hogy örültem, de ezzel a két zsák liszttel felszaladok Pali bácsihoz. Két zsák lisztet hozott. Figyelmes ember volt. Ő is örvendett, lelkiismeretes volt. Mondhatta volna: jó hogy adott, áldja meg az Isten. Nem az övéből adott, akkor én miért vigyek? De ő örvendett, s én mástól nem kaptam volna meg.

Arról, hogy a búza, amit megőröltet Toma és amiből a két zsákot elhozza, honnan származik, nem szól a történet. Valószínű, hogy nem a piacon vette, tehát nem a sajátját osztja meg Balogh Pállal. Nem beszélve arról, hogy az állami gazdaság autójával, az állami gazdaság üzemanyagával, és valószínű, hogy munkaidőben történik a fuvarozás. Dehát itt is fontos a szimbolikus jelleg: nem is a liszt, hanem a megemlékezés, megbecsülés. Lopott, továbbadta – mindezzel azt üzenete: segíteni kell egymáson, hogy utána visszasegíthessük, és ha erre van egy kihasználható állami erőforrás, akkor azt kell erkölcsi aggályokat mellőzve felhasználni.

SZAKIRODALOM

Durkheim, Émile

2004 *A vallási élet elemi formái*. L'Harmattan, Budapest.

Gagyfi József

Ha akartam fűtörésztem, ha akartam dudolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Hajdu-Farkas Zoltán

2001 *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei az erdélyi székelyeknél és szászoknál*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Sík Endre

1988 *Az „örök” kaláka*. Gondolat, Budapest.

Szabó Á. Tőhötöm

2009 *Kooperáló közösségek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

DESPRE FURTUL RITUAL

Studiul prezintă un fenomen aparte, furtul ritual din cooperativele agricole, iar pornind de la povestirile lui Pál Balogh din Valea, oferă o explicație a furtului în grup. În anii șaizeci în societatea rurală s-a format un obicei, o practică a exproprierii bunurilor „colective”, iar în anumite cazuri aceasta nu a avut o semnificație de degradare a relațiilor, ci dimpotrivă, una de consolidare a comunității, fiind o practică aprobată de comunitate. Cel care furase, apoi predase o parte din bunurile confiscate altora, sau dacă furase împreună cu alții, acela trimisese și un mesaj: faptul că membrii comunității trebuie să se ajute reciproc, și dacă există resurse de stat utilizabile, atunci acelea trebuie folosite fără remușcări morale sau etice.

ON RITUAL STEALING

The study presents a specific phenomenon, the ritual stealing from collective farms, and setting off from the stories of Pál Balogh from Valea, offers an explanation of the collective stealing. In the 1960s a practice occurred in the rural societies, according to which people used to steal from the “collective” goods, and in certain situations this led not to meanings that deteriorated social connections, but on the contrary, it helped the cohesion of local communities, it was a practice approved by society. One who was stealing, then sharing the goods with others, or who was stealing together with other people, was sending also a message: the members of the community have to help each other, and if there are suitable resources of the state, one can use those without any moral or ethical constraints.